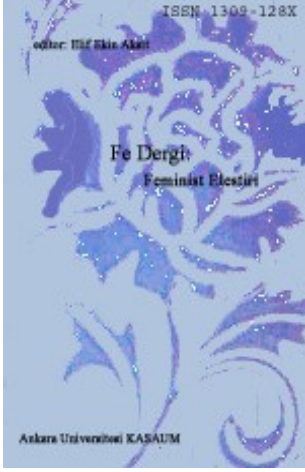

Yayınlayan: Ankara Üniversitesi KASAUM
Adres: Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Cebeci 06590 Ankara

Fe Dergi: Feminist Eleştiri 11, Sayı 1
Erişim bilgileri, makale sunumu ve ayrıntılar için:
<http://cins.ankara.edu.tr/>

***Din ve Kadın İlişkisinin Kesişiminde Türkiye'deki
Göçmenlerin Entegrasyon Politikaları***

Zehra Yılmaz

Çevrimiçi yayına başlama tarihi: 26 Mayıs 2019

Bu makaleyi alıntılar için: Zehra Yılmaz "Din ve Kadın İlişkisinin Kesişiminde Türkiye'deki Göçmenlerin Entegrasyon Politikaları" *Fe Dergi 11*, no. 1 (2019), 9-22.

URL: http://cins.ankara.edu.tr/21_2.pdf

Bu eser akademik faaliyetlerde ve referans verilerek kullanılabilir. Hiçbir şekilde izin alınmaksızın çoğaltılamaz.

Din ve Kadın İlişkisinin Kesişiminde Türkiye'deki Göçmenlerin Entegrasyon Politikaları

Zehra Yılmaz*

Bu makale Türkiye'nin Suriyelilere yönelik uyguladığı entegrasyon politikalarında kadın ve din meselesinin birbiriyle kesiştiği alanlara odaklanmaktadır. Zira kadın meselesi, ev sahibi topluma entegrasyon sürecinde göçmenler için travmatik bir biçimde kopuş yaşadığı kendi toplumuna ait kültürün bir imgesi olarak önem kazanır. Geleneksel değerler ve köken bağı çoğu zaman kadınlar üzerinden sürdürülür. Bu süreçte de din ve kadın ilişkisi anlamlı bir birliktelik içinde ele alınır. Makale bu birlikteliğin entegrasyon politikalarına etkisine eğilmektedir. Öte yandan, kadınların buldukları ülkeye entegrasyonu erkeklerinkinden daha farklı ve zordur. Bu nedenle ikinci olarak da makalede, öncelikle bu zorlu entegrasyon sürecinde devletin özel olarak kadınlara uyguladığı politikalarda dinin işlevi analiz edilmektedir. Son olarak da Müslümanların çoğunlukta olduğu Türkiye'de, aynı dinden olmanın Müslüman Suriyeli mülteci kadınlar açısından entegrasyon sürecinde nasıl bir anlam taşıdığı meselesi ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din, Kadın, Suriyeli, Entegrasyon, Mülteci

Turkey's Migrant Integration Policy in the Intersection of Women and Religion

This article focuses on the intersections between the religion and the women issues within the integration policies of Turkey. In the integration process, the woman issue comes into prominence image because it belongs to woman's own culture, which she left traumatically. Besides, for women establishing a connection with their traditional values and roots are generally maintained upon women. Within that period, the relation between women and religion are analyzed together in a meaningful way. This article addresses the effects of religion and women relation to integration policies. On the other side, women's integration dynamics are definitely different and difficult than men. Therefore, secondly this article analyzes the function of religion in the state's integration policies regarding women. Lastly, this article examines the meaning of shared religion for the Syrian Muslim refugee women in Turkey where majority of the population define themselves as Muslim.

Key words: Religion, Women, Syrian, Integration, Refugee

Giriş

Bu makale 1990'lardan sonra Türkiye'nin göçmenler açısından bir geçiş ülkesi olmaktan çıkıp, hedef ülke olarak görülmesinde cinsiyetin ve dinin nasıl bir etkisi olduğunu sorgulamaktadır. Makalede cinsiyet ve din ilişkisi göç sürecini belirleyen iki ayrı unsur olarak ele alınmak yerine birbirleriyle kesişimleri üzerinden takip edilecektir. Son dönem Suriyeli göçmenler üzerine yapılan araştırmalarda Suriyelilerin Avrupa'ya gitmek yerine Türkiye'de kalmayı yeğlediği üzerine çeşitli veriler paylaşılmaktadır (SGDD 2018, WFP 2018, Kadem 2018, Erdoğan 2017). Bu veriler Türkiye'nin göçmenler için artık geçiş ülkesi değil, hedef ülke olduğu varsayımını güçlendirmektedir. Suriyelilerin Avrupa'ya gitmekten çekinmelerinin nedeni büyük olasılıkla Avrupa'da kendilerine bütünüyle yabancı bir ortamda dışlanmaktan korkmaları ve yüzlerce insanın ölümüne neden olan tehlikeli Avrupa yolculuklarından çekinmeleridir (Kaya 2016, 17). Zaten şu anda toplam Suriyeli mültecilerin sadece 1.7%'si Ortadoğu bölgesinin¹ dışındaki ülkelerde yaşamaktadır (Chemin 2017, 259).

Bunun da ötesinde, benzer araştırmalarda Suriyeli kadınların erkeklerden daha fazla Türkiye'de kalmak istedikleriyle ilgili tespitler de yapılmaktadır (Erdoğan 2018, 39). Yine Suriyeli kadınların Türkiye'de kalmak istemelerinin öncelikli gerekçesi ise "kültürel yakınlık" yani "din" ile ilişkilendirilmektedir (Kadem 2018, 13). Tüm bu araştırmalar, ev sahibi toplumun Suriyelileri algılama biçiminin, Suriyelilerle olan kültürel yakınlığının Suriyelilerin kalmak istedikleri ülke tercihini belirlemekte olduğunu iddia etmektedir. Ancak "kadın ve din"

* Dr. Öğretim Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, zehrayilmaz@yyu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6980-6470>

ilişkisi sadece kadınlar için değil, erkek göçmenler için de ev sahibi toplumla girilen ilişkide belirleyici bir unsurdur. Zira dışlanmışlık, yoksullaşma ve ayrımcılık döneminde göçmen için “kadın ve namus” ikiliği yeniden vurgulanır ve kültürel bir savunma hissiyle sahiplenilir. Bu nedenle Avrupa'nın göçmenler için arzulan alternatif olmaktan geriye doğru gitmesinde de Suriyeli Müslüman göçmenlerin Türkiye'de kalmak istemesinde de “kadın ve din” meselesi kültürel entegrasyon sürecinin merkezinde durur. Bu bağlamda makaledeki esas tartışma da “din/kültür ve kadın” ilişkisinin Türkiye'de hem devletin ürettiği entegrasyon politikalarındaki hem de göçmenlerin ev sahibi topluma uyumundaki önemine dikkat çekmektir. Bu tartışmayı açabilmek için makalede literatür taraması, Türkiye'de göçle ilgili mevzuatı içeren metinler, Suriyeli kadınları odağına alan araştırmalar ve kamu ve sivil kurumlarının Suriyeli mültecilere ilişkin açıklamaları kaynak olarak kullanılmaktadır.

Bu temel tartışma çerçevesinde makale dört bölümden oluşacaktır. İlk bölümde göçmenler için geçiş ülkesi olan Türkiye'nin hedef ülke olmaya evrilmesinin entegrasyon politikalarına etkisi ele alınacaktır. İkinci bölümde entegrasyon politikaları içinde Suriyeli kadınların yeri tartışılacaktır. Üçüncü bölümde ise dinin devlet tarafından göçmenlerin entegrasyonunda nasıl kullanıldığı Türkiye örneği üzerinden ele alınacaktır. Bu bağlamda aynı bölümde, Avrupa'nın Müslüman kadınlar açısından çekinilen bir alternatif olmaya doğru evrilmesinde dinin taşıdığı anlam da tartışılacaktır. Son bölümde ise sivil toplumun, mülteci kadınların entegrasyonu sürecindeki rolü değerlendirilerek makale sonlandırılacaktır.

Kurumsal Değişiklikler ve Uyum Politikaları

Türkiye tarihsel olarak göç yolları üzerinde bulunduğu için çoğunlukla uluslararası göç literatüründe bir geçiş ülkesi olarak ele alınmıştır (Oelgemoller 2011, 414-415). Bu nedenle olsa gerek, Suriye krizine kadar göçle ilgili geniş kapsamlı bir yasal düzenlemeye de ihtiyaç duymamıştır. 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne koyduğu çekince dolayısıyla Avrupa Konseyi üyesi olmayan ülkelerden mülteci kabul etmeyen Türkiye, kendisine özellikle coğrafi yakınlık nedeniyle Doğu sınırının ötesinden sığınan göçmenleri üçüncü ülkeye yerleştirmeyi yeğlemiştir. Üçüncü ülkeye yerleştirmeler ise bütünüyle Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) tarafından yürütülmüştür. Türkiye'nin bu süreçte BMMYK'ya desteği emniyet birimleri nezdinde gerçekleştirilmiştir. Emniyet birimleri göçmenlerin sınırda kaydını alıyor, devletin güvenliğini ihlal edici bir durum olup olmadığını tespit edip konuyu BMMYK'ya devrediyordu. Bu süreç içinde Türkiye'nin göç politikaları açısından temel belirleyici unsur güvenlikti. Bu nedenle dar bir alanı kapsayan 1934 tarihli İskan Kanunu ya da 1950 tarihli Pasaport Kanunu ile Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkındaki Kanun Türkiye'nin göç politikasının ulusal düzlemdeki temel referansları olarak kalabilmişti. Bu dönemin göç politikasına göre, sadece Türk etnik kökenine sahip kişiler Türkiye'ye göç edebiliyor ve yerleşebiliyordu (Kirişçi 2009, 6).

Zira soydaşlık, Türkiye'nin göçmen politikasının yapısal, kurucu bir özelliğidir. Danış (2014, 9), Cumhuriyet tarihi boyunca göç politikasını üç döneme ayırarak tartışır. İlk dönem nüfus mübadelesi, Ermeni tehciri, gayri-Müslim grupların ülkeyi terk etmesi gibi politikaları içeren “millileştirme” dönemidir. Aslında bu dönemin politik kaynakları Osmanlı'ya, yani 19. yüzyıla kadar dayandırılır. Hatta Karpat Osmanlı'nın 19. yüzyıl itibarıyla göç politikalarıyla millileştirildiği, Türkleştirildiğini iddia eder (2015, xxxix). Cumhuriyetin ilk yıllarındaki göçmen politikası ise bir anlamda 19. yüzyıl Osmanlı millileştirme politikalarının bir devamıdır. Buna göre, 1923-90 yılları arasında “soydaşlık” esasına dayalı göçmen kabulü politikası benimsenmiştir. Nitekim Yunanistan ile yapılan nüfus mübadelesinin ertesinde Türkiye, 1930'larda Bulgaristan ve Romanya ile de anlaşmalar yaparak oralarda yaşayan ve etnik olarak Türk olan nüfusun Türkiye'ye göçünü sağlamıştır.

Onlara askerlik ve vergi konularında imtiyazlar da tanınmıştır (Karpas 2015, xxxiii).

Danış'a göre ikinci dönem ise, 1990'larda soğuk savaş sonrası çoğunlukla SSCB'den dağılan devletlerden Türkiye'de çalışmak üzere gelen, ama içinde Afrikalıların, Asyalıların da olduğu ve Türkiye ile milli ve dini bağı zayıf olan grubun² kabulünü içeren “küresel” dönemdir. Bu dönemde, Türk halkıyla etnik, dinî ve kültürel bağı olduğu kabul edilen soydaşların hızlı bir biçimde vatandaşlık almasına ve kalıcı olarak yerleştirilmesine dayanan önceki döneme ait anlayış terkedilmiştir.

Son dönem ise Osmanlı ve Müslüman muhafazakâr söylemlerle desteklenen “post-milliyetçi neo-Osmanlı” dönemidir (Danış 2014, 9). Bu dönemi Saraçoğlu (2018), “İslamcı-milliyetçi” söylemin hâkim olduğu bir dönem olarak tanımlamaktadır. Saraçoğlu, Türkiye'nin Suriyelilere yönelik uyguladığı açık kapı politikasını, Türkiye'nin Arap Baharı sonrası Ortadoğu'daki istikrarsız ortamı Pax-Osmanlı ya da neo-Osmanlılık olarak tanımlanan dış politika stratejisiyle aşmaya çalışmasıyla ilişkilendirir. Bu politikaya göre, yeni dönemde

farklılıklar ve istikrarsızlıklar İslam ortaklığı içinde törpülenecek ve ortadan kaldırılacaktır. Dış politikada benimsenen bu anlayışın iç politikaya yansması ise Suriyeli mültecilerin “din kardeşliği” misyonuyla kabul edilmesi olmuştur. Bu politika, cumhuriyetin ilk yıllarında “millileştirme” esasına dayalı göç politikasındaki aynı soydan olma ilkesinin ikincilleştirilmesi ve onun “dındaş” olmakla ikame edilmesi anlamına gelmektedir. Sahiplenilen bu yeni söylem Suriyelilere ilişkin yükselbilecek toplumsal muhalefete ilişkin de ön alıcı bir strateji oluşturmuştur.

Ancak Daniş’a göre (2014, 10); 2012 yılında Suriye’den gelen yoğun göçü önceki göçlerden ayıran diğer önemli bir özelliği de Türkiye’ye ulaşan Suriyelilerin sayısıdır. Hem Suriyeli sayısının daha önce göç edenlerin çok üzerinde olması, hem de muhtemelen bu göçmenlerin kalıcı olacak olması göçmenlere ilişkin kapsamlı bir düzenlemeyi Türkiye açısından zorunlu kılmıştır. Ayrıca bu yeni göç dalgası artık Türkiye’yi bir geçiş ülkesi olmaktan çıkarmış mülteciler için hedef ülke haline getirmiştir. Nitekim 2012 sonrasında Türkiye, hem geniş kapsamlı yeni yasal düzenlemeler yapmaya başlamış hem de doğrudan göç mevzuu ile ilgilenen kurumları kurmuştur. Zira kapsamlı bir göç yasası eksikliği farklı şehirlerde farklı ve keyfi uygulamalara neden olabilmekteydi (Soykan 2012). Yeni göç politikası ise bu farklılıkları engellemek ve göç politikasına bir standart getirmek amacıyla düzenlenmişti. Bu standardın çerçevesi ise büyük oranda Avrupa Birliği ile uyum kriterlerine göre belirlenmişti (Göksel 2019, 189).

Zorunlu göçün kitlesel olması ve bununla birlikte Türkiye’nin uluslararası anlaşmalara koyduğu “coğrafi çekince” nedeniyle Suriyeliler 2013 tarihli 6453 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu’na (YUKK) eklenen “Geçici Koruma Yönetmeliği” çerçevesinde Türkiye’ye kabul edilmiştir. Geçici koruma, devletlerin geri göndermeme yükümlülükleri çerçevesinde kitleler halinde ülke sınırlarına ulaşan kişilere, bireysel statü belirleme işlemleriyle vakit kaybetmeden, belirli haklar sağlamayı hedefleyen pratik ve tamamlayıcı bir çözüm yolu olarak geliştirilmiştir (Jastram 2001, 127).

Türkiye’de göç ile ilgili 2013’de yapılan mevzuat değişikliğiyle aynı yıl içinde bir taraftan da İçişleri Bakanlığı’na bağlı olarak Göç İdaresi Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Türkiye’de Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün kurulmasıyla bütünsel bir yaklaşıma dayanan ve kurumlar arası iş birliğini hedefleyen bir göç yönetimi oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu iş birliğinin üç ayağı vardır. Kamu kurumları birinci ayağını oluşturur. İkinci ayağı uluslararası örgütler ve üçüncü ayağı da kendi içinde ulusal ve uluslararası olmak üzere ikiye ayrılan sivil toplum örgütleridir. Sığınmacıların temel hukuki ve ekonomik sorunları Göç İdaresi öncülüğünde kamu kurumlarınca çözülür. Entegrasyon konusunda da Göç İdaresi altında “Uyum ve İletişim Dairesi” ve “Göç Politika ve Projeleri Dairesi” başkanlıkları bulunmaktadır. Ancak, Suriyeli sığınmacı sayısı çok yüksek olduğu için Göç İdaresi neredeyse, tamamen Suriyelilerin kayıtları ve hukuki işlemleri üzerine odaklanmaktadır³.

Suriye ile bir sınır ülkesi olması ve uyguladığı açık kapı politikası nedeniyle bugün Türkiye 3 milyon 611 bin 834 milyon Suriyeli mülteciye ev sahipliği yapmaktadır⁴. Bu rakam Suriye’nin toplam nüfusunun yüzde 20’sine tekabül etmektedir (Belanger ve Saraçoğlu 2018, 4). Üstelik toplam Suriyeli mülteci sadece 144 bin 36 kişi kamplarda kalmaktadır, geri kalanı halkla birlikte yaşamaktadır. Bu durum Suriyelilerin entegrasyonunu Türkiye açısından daha da önemli kılmaktadır. Toplam Suriyeli nüfus içinde 1 milyon 651 bin 864 kişi ise kadındır. Toplam sayının önemli bir bölümü (1 milyon 717 bin 390 kişi) 0-18 yaş aralığındadır.

Nitekim, Suriyeliler bağlamında en önemli konulardan biri bu genç nüfus içinde Suriyeli kız çocuklarının erken yaşta evlilik riski ile karşı karşıya kalmasıdır. Türkiye’de yasal olmasa da Suriyeli kız çocuklarının erken yaşta evlendirildikleri bilinmektedir (Kirişçi ve Ferris 2016). Bu konuda sadece Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı’nda, 2016-2020 kapsamında zorla evliliklere yönelik eğitici eğitimlerinin planlanmakta olduğunu bilmekteyiz (KSGM 2016, 52). Bunun ötesinde konuyla ilgili Suriyeli mülteci kadınları odağına alan ne bir araştırma ne de bir çalışma vardır. Ayrıca geçici koruma altındaki Suriyeli kadınların ve kız çocuklarının, insan ticareti riski altındaki gruplar olarak görülmelerine rağmen, bu alanda da somut bir politika ve uygulama henüz geliştirilmemiştir (GİGM 2016).

Erken evlilikler kız çocuklarının eğitim almasını da engellemektedir. Ama eğitim önündeki tek engel evlilik değildir. Dünya Gıda Fonu (WFP) tarafından yapılan son araştırma ortaya koymaktadır ki, aile reisliğinin yalnız kadınlar tarafından sürdürüldüğü ailelerde çocukların okuma oranları, aile reisliğinin erkek tarafından yürütüldüğü ailelere göre daha düşüktür (WFP 2018, 9). Hatta aile reisinin kadın olduğu gruplarda, evi geçindirmek üzere çalıştırıldıkları için erkek çocuklarının kız çocuklarına göre daha fazla oranda okuldan alındıkları da tespit edilmiştir⁵. Araştırma, göç yoluyla Suriyelilerde cinsiyet ilişkilerinde ortaya çıkan değişiklikler ve bu bağlamda kadınlara yönelik uygulanacak entegrasyon politikalarının çocuklar üzerinde de

etki yaratacağına ilişkin dikkate değer veriler sunmaktadır. Aynı zamanda araştırma, kadın-erkek ilişkilerinin değişmesinin toplumsal cinsiyet ilişkilerine ilişkin yarattığı yeni gerginliğe dikkat çekmesi bakımından da önemlidir. Zira, Suriyeliler için kadının evin reisi olarak kabul edilmesi oldukça yeni bir durumdur (Lokot 2018, 33).

Öte yandan, çalışma oranlarına baktığımızda çalışan Suriyeli kadın oranı toplamın sadece yüzde 20'sidir (SGDD 2018, 45). Çalışan kadınların önemli bir kısmı ise düşük ücretle tarım, tekstil ya da ev içi hizmetler gibi kayıt dışı işlerde yer almaktadır (Mazlum-der 2014). Özellikle tarım sektöründeki genel eğilim, hane halkının tümünün çalışmasıdır. Bu sektörde çocuklar ve kadınlar ucuz emek olarak istihdamda önemli bir yer işgal etmektedir (Dedeoğlu 2018, Şahankaya Adar 2018). Fakat yapılan araştırmalarda ortaya konulduğu üzere kadınların tarım ve diğer sektörlerde iş bulmasını kolaylaştıran temel unsur akrabalık ilişkileridir (Dedeoğlu 2018, 53). Henüz dinsel, cemaatsel ilişkilerin bu süreçte nasıl bir işlevi olduğuna ilişkin çalışma yapılmış değildir. Ama din kardeşliği söyleminin bu istihdam sürecini pratikte desteklediyle ilgili tespitler vardır (Güngördü 2018, 180).

Bu çalışmalara ilave olarak, neo-liberal dönemde çocuk ve kadın göçmenlerin kayıt dışı ve ucuz emek olarak kullanıldığını tartışan uzun bir literatür mevcuttur (Dedeoğlu 2018, Şahankaya Adar 2018, Kaygısız 2017, Lordoğlu ve Aslan 2016, Akdeniz 2014). Tüm bu metinler göçmenlerin hukuki olarak geçici ve güvensiz alanda bırakılıyor olmasını neoliberal ekonomi politikalarıyla açıklamaktadır. Fakat Şenses (2015), neoliberal dönemin bilinçli bir biçimde göçmenleri içine sürüklediğini iddia ettiği güvencesizlik durumunu pazar ekonomisi üzerinden milliyetçilikle ilişkilendirir. Şenses neoliberalizmin paradoksal bir biçimde bir taraftan piyasaya koşulsuz girişi öncelerken, öte yandan milliyetçi bir söylemi de diri tuttuğunu söyler (979). Zira içerideki/dışarıdaki yerli/yabancı ayırımının göçmenin güvencesiz durumunu desteklediğini böylece neoliberal ekonomi açısından göçmen işçiyi daha zayıf kıldığını savunur (984). Türkiye'nin de Suriyeli mültecilerin uyumu konusunda yapısal düzenlemeler yapmak yerine konuyu "dindaşlık" gibi muğlak bir alanda bırakıyor olması, sözü edilen güvencesizlik politikasıyla yakından ilişkili olabilir. Bu noktada da entegrasyon, din ve kadın ilişkisine daha detaylı bakmak gerekir.

"Entegrasyon" ile "Uyum" Politikalarının Eşiğinde Duran Suriyeli Kadınlar

YUKK'un 96. Maddesiyle Türkiye'nin göçmenlere yönelik entegrasyon politikalarının çerçevesi "uyum" kavramı ile tanımlanmıştır. Bu tanımda, daha ziyade göçmenler ve toplumun karşılıklı olarak birbirlerini anlamasıyla sonuçlanan istemli bir uyumdan söz edilmektedir (Göksel 2019, 191). Özellikle Avrupa'da tek yönlü tanımlanan entegrasyon kavramının artık özellikle de göçmenler açısından negatif algı yüklü olması dolayısıyla Türkiye'nin "uyum" kavramını seçmiş olması oldukça önemlidir. Bu anlamda, uyum politikalarında birincil sorumluluk ise yasal düzenlemelere paralel bir şekilde oluşturulmuş Göç İdaresi'ne verilmiştir.

Göç İdaresi altında, sığınmacıların entegrasyonu ile ilgili kuruluş olan "Uyum ve İletişim Dairesi" ve "Göç Politika ve Projeleri Dairesi" başkanlıkları özellikle kadınlara yönelik entegrasyon politikalarında önceki adı "Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı" olan, şimdi ise Türkiye'deki yeni sistemle "Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı" olarak yeniden yapılandırılan bakanlıkla birlikte çalışmaktadır. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı döneminde içinde evlilik, aile, anne sağlığı, kadın sağlığı ve çocuk sağlığına dair broşürlerin olduğu "Aile Eğitim Programı" başlığındaki kitapçıklar Suriyelilere yönelik olarak Arapça yayımlanmıştır⁶. Ayrıca doğrudan kadınlara yönelik düzenlenen kadına yönelik şiddet, evlilik yaşı, resmi nikah ve kadın haklarıyla ilgili de Arapça broşürler hazırlanıp dağıtılmıştır. Bir de Suriyeli kadın istihdamını arttırmaya dönük uyum projeleri de bakanlık tarafından desteklenmiştir. Ancak bakanlığın aile başlığı altında yürüttüğü projeler çoğunlukla çocuk sığınmacıları hedeflemektedir. Nitekim Göç İdaresi de çocuklara yönelik kendi bünyesinde Muyu projesini yürütür⁷.

Diğer taraftan, söz konusu olan entegrasyon politikaları olduğunda, devlet kurumları çoğunlukla sivil toplum örgütleri ile ortak çalışmaktadır. Zira sivil örgütlerin mültecilerin ve sığınmacıların gündelik sorunlarını halletmede önemli bir boşluğu doldurduğu bilinmektedir. Suriyeli sığınmacıların büyük bölümü kamp dışında yaşadığı için de hem entegrasyon politikaları güçleşmekte hem de sivil örgütlerin önemi artmaktadır. Sivil örgütler mültecilerin sadece maddi ihtiyaçlarını karşılamakla kalmamakta, onlarla ilgili araştırmalar da yürütmektedir. Nitekim Türkiye'de bulunan Suriyeli kadınlara ilişkin ihtiyaç tespit araştırmaları da çoğunlukla sivil örgütlerce yapılmıştır⁸. Sivil örgütler aynı zamanda kadınlara yönelik Milli Eğitim Bakanlığı'nın desteğiyle dil kursları, meslek ve hobi kursları gibi entegrasyon faaliyetlerini de üstlenir.

Suriyeli kadınların entegrasyonunda kültürel benzeşme açısından “din”in taşıdığı anlamı ortaya koyan da yine bir sivil örgütün çalışmasıdır. Makaleye başlarken de söz ettiğim üzere, Kadın ve Demokrasi Derneği’nin (Kadem) 5000 Suriyeli kadın sığınmacıya uyguladığı anket ortaya koymaktadır ki, Suriyeli kadınlar kendilerini kültürel olarak Türkiye’ye yakın hissetmektedir. Hatta “din” bu kültürel yakınlıkta en belirleyici unsurdur. Kadem’in çalışmasına göre, araştırmaya katılan kadınların yüzde 53’ü “Suriye ve Türk kültürünün benzerlikleri nedir?” sorusuna “din” olarak cevap vermiştir⁹. Ancak yapılan bir başka araştırmada, Suriyelilerle birlikte yaşayan halka aynı soru sorulduğunda Suriyelilerin cevaplarından çok farklı sonuçlar elde edilmiştir. Örneğin sözünü ettiğim türde araştırmalardan birinin sonucuna göre “Suriyelilerin kültürünün Türklere benzediği” önermesine sadece %7.8 oranında olumlu cevap verilmiştir (Erdoğan 2017, 20). Nitekim, Suriyeli birçok erkek için Türkiye kültürel benzerlikler dolayısıyla sosyal olarak eşleriyle birlikte güvenle yaşanabilir bir ülke olarak görülürken, Türkiye’den birçok erkek Suriyelileri ailelerinin, eşlerinin ve kızlarının “namuslarına” tehdit olarak görebilmektedir (Güngördü 2018, 192).

Tüm bu araştırmaların sonuçları bize ev sahibi toplumun mültecileri kabul etme kriterleri ile mültecilerin geldikleri topluma uyumunu belirleyen kriterler arasında farklılıklar olduğunu göstermektedir. Ortak din göçmenin bulunduğu topluma daha hızlı entegre olmasında kolaylaştırıcı olabilirken; ev sahibi toplum açısından mültecilerin “yabancı” “dışarıklı” olması “ortak din”den olmanın önüne geçebilmektedir. Bu noktada, her iki taraf açısından farklılaşmaları göz önünde bulundurarak “din”in Türkiye’de genel olarak Suriyelilerin, daha özelden de kadınların entegrasyonu sürecinde nerede durduğunu tartışmak gerekir.

Din ve Entegrasyon İlişkisi

Castles (2003)’in de vurguladığı üzere göç karmaşık bir olgudur. Diğer bir ifadeyle, çok sayıda ulus-devlet içindeki iki ya da daha çok konumu ve hareket edenlerle kalanlar arasındaki çeşitli bağları açıklayan, çok boyutlu ekonomik, siyasi, kültürel ve demografik bir süreçtir (Faist 2000, 30). Bu nedenle mültecilerin, göçmenlerin entegrasyonuna ilişkin bütün ülkeleri ve durumları içerecek tanımlanmış ve kabul edilmiş bir model henüz geliştirilmemiştir. Uluslararası literatür çoğunlukla göçmenlerin ev sahibi topluma entegrasyonu üzerine odaklanmıştır (Fitzgerald 2000). Entegrasyon politikaları karşılıklı tanı(ş)madan daha çok göçmenin egemeni tanınması ve içselleştirmesi üzerine şekillenmiştir. Bu nedenle de entegrasyon çoğu zaman asimilasyonun yavaşlatılmış, “zayıf hali” olarak tanımlanmıştır (Castles ve Davidson 2000, 298). Özetle entegrasyon politikalarında daha çok göçmenin ev sahibi topluma benzemesi beklenir. Oysa göçmenin niteliğindeki farklılaşmalara göre entegrasyon politikalarının da farklılaşması gerekir. Göçmenin hangi amaçla göç ettiği, ulaştığı ülkeden beklentileri, sahip olduğu din, etnik kimlik, cinsiyet kimliği, cinsel yönelimi ve yine ulaştığı ülkedeki toplumsal yapı, kültürü, dini, hukuki yapısı tüm bunlar girift bir biçimde entegrasyon politikalarında belirleyicidir.

Din mevzusu belki de tüm bu sayılan farklılıklar içinde entegrasyon tartışmaları bağlamında en çok üzerine yazılan konulardan biri olmuştur. Fakat, literatürde dinin entegrasyon sürecindeki etkisi, özellikle Avrupa bağlamında çoğunlukla İslamofobi tartışmalarıyla ilişkili ele alınmıştır (Kaya 2014, Esposito 2011, Allen 2011, Salman 2010, Shryock 2010, Haddad 2002). Din ve kadın ilişkisi de bu çerçevede değerlendirilmiştir. Avrupa’daki Müslüman kadınlar ve onların kamusal alandaki temsili 2000’ler sonrası en fazla tartışılan konulardan biri olmuştur.

Örneğin İslamofobi tartışmalarını tetikleyen Hollanda’daki göçmen karşıtlığının yükselişinde etkili olan Theo Van Gogh cinayeti de “İslam ve kadın” meselesi ile yakından ilişkiliydi. Van Gogh, tecavüze uğramış, zorla evlendirilmiş, baskı altına alınmış Müslüman kadınları konu aldığı *Submission* adlı filmi nedeniyle yine Faslı bir Müslüman tarafından 2004 yılında öldürülmüştü. Oysa Van Gogh’u öldüren kişi Hollanda’nın entegrasyon politikası dahilinde oldukça başarılı bir örneği temsil ediyordu. Hollanda’da doğmuş, eğitim almış ve çok iyi Hollandaca konuşan biriydi.

Eğitim ve entegrasyon arasında doğrusal bir ilişki olduğu; iyi eğitim almanın göçmenlerin ülkeye entegrasyonunda olumlu etkileri olduğu çeşitli bilimsel araştırmalarca da öne sürülmüş ve tartışılmıştı (Bot ve Verkuyten 2018, 367). Nitekim, Türkiye’de kadın Suriyeli mülteciler üzerine yapılan araştırmalarda da benzer sonuçlar paylaşılmaktadır¹⁰. Ager ve Strang (2008)’in de belirttiği üzere eğer mülteciler çalışma, barınma, eğitim, sağlık gibi temel haklara; aynı zamanda sosyal ilişkilere ve dil, kültür bilgisi gibi kolaylaştırıcılara ve mülteci hakları ya da vatandaşlık hakları gibi hukuki dayanaklara sahip değilse entegrasyondan söz etmemiz mümkün değildir.

Dilin göçmenlerin ev sahibi ülkeye entegrasyonundaki etkisi elbette çok önemlidir. Kadın mültecilerin hem daha az sosyalleştikleri hem de çoğunlukla çalışmadıkları için erkeklerden daha geç buldukları toplumun dilini öğrendiklerini tespit eden çalışmalar mevcuttur (SGDD 2018, WFP 2018, Mazlum-der 2014). Bu gecikme kadınların toplumsal entegrasyonunu da zorlaştırmaktadır. Ancak, entegrasyon ve kadın ilişkisi dil öğrenme hızından daha farklı gerilimler içerir. Din bu gerilimin en başında yer alır diyebiliriz.

Yine Van Gogh cinayetine dönersek, bu cinayet göçmen kadınların gelenek ve İslam’ın kurbanları olarak kamuoyunda dramatize ediliş biçimlerinin, yurttaşlık ve entegrasyon tartışmalarındaki dilin kültürel ve cinsel göndermelerle biçimlenişinin, kadın meselesinin etnik kültürel farklılıkların kuruluşunda ne kadar merkezi olduğunu göstermektedir (Öztan 2016, 174). Nitekim, göçmen Müslüman kadın ev sahibi ülke açısından toplumsal cinsiyet ilişkileri bağlamında zorlu bir alan olarak öne çıkar. Örneğin Müslümanlara yönelik Avrupa toplumunda ne tür kodlamaların yapıldığına ilişkin son dönemde yapılan araştırmalarda özellikle kadınlarla ilgili “ezildikleri”, “bastırıldıkları”, “başörtüsünün de bu bastırılmışlığı sembolize ettiği” gibi yargıların yaygın olduğu tespit edilmiştir. Aynı araştırmada Müslüman göçmenlerin, toplumsal cinsiyet eşitliği gibi Avrupa değerlerini de tehdit ettiği yönünde ön yargıların mevcut olduğu belirtilmiştir (Eijberts ve Roggeband 2016, 133). Elbette tüm bu önyargılar Müslüman kadın göçmenlerin hedef ülke seçimlerinde belirleyici olmaktadır. Öyle görünüyor ki kadınlar, Avrupa’da İslam ve kadın arasında kurulan özdeşlik ve dışlama ilişkileri nedeniyle Müslümanların çoğunlukta olduğu Türkiye’de kalmayı yeğlemektedir.

Avrupa üzerine yapılan araştırmalarda ele alınan göçmen grubu genellikle çalışmak üzere Avrupa’ya gelmiş olanlardır. Onların toplum içinde tutunmamaları, kendilerine bir alan açmalarında din oldukça işlevsel bir role sahiptir (Kaya, 2016a). Ancak, Türkiye’deki Suriyelilerde olduğu gibi savaş durumundan kaçarak başka bir ülkeye sığınma halinde de din, tutunma ve dayanışma dışında savaşın yarattığı şiddetin travmalarıyla baş etmede de mülteciler açısından anlam kazanır. Travma geçirmiş topluluklarda travmayla baş etme yöntemi olarak dine sığındığı bilinmektedir (Chemin 2017). Bu şiddet travması kadınlarda cinsel istismarı da içermekte, başkalarıyla paylaşmakta güçlük çektikleri bu tür bir travma durumuyla baş edebilmede kadın mülteciler de dine başvurabilmektedir. Zira yapılan son araştırmalardan birine göre Suriyeli mülteciler, zorla yerlerinden edilmeleri dolayısıyla yaşadıkları travmayla, ruh sağlığı bozukluklarıyla başa çıkma yöntemi olarak çoğunlukla içe kapanmaktadır; ayrıca Suriye’deki eski ve iyi zamanları düşünme, Kur’an okuma, müzik dinleme ve ağlama diğer baş etme yöntemleri olarak öne çıkmaktadır (BMMYK 2015).

Yine bir diğer araştırmanın sonuçlarına göre ise Suriyeli her üç mülteci den biri ruh sağlığı sorunlarıyla baş etmekte ve Suriyeli mülteciler arasında depresyon ve endişe oranları genel nüfusa göre en az üç kat fazla seyretmektedir (WHO 2017). Ancak bu süreçte, mülteciler açısından dinin nasıl bir işlev gördüğüne ilişkin pek fazla çalışma yapılmamıştır. Bu alanda ender çalışmalardan olan, Adana ve Mersin’de yaşayan Suriyelilerin din ile ilişkisine odaklanan bir araştırmada, görüşme yapılan Suriyelilerin %83.1’i kendisini “dindar”, %57.1’i “çok dindar” %26’sı “ılımlı” ve sadece %8’i dindar değil olarak tanımlamıştır (Chemin 2017, 266). Bu araştırmanın da ortaya koyduğu üzere Suriye’den Türkiye’ye gelen mültecilerin çoğunluğu dindardır. O nedenledir ki, yukarıda başvurduğum araştırmanın da teyit ettiği üzere Kur’an okumak yani dine sığınmak ruhsal sağlık sorunlarıyla, travmayla baş etmede oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu anlamda gerek kampların içinde gerekse kamplar dışında devlet tarafından Suriyeli kadınlara sağlanan rehabilitasyon hizmetinin Türkiye Diyanet Vakfına (TDV) bağlı KAGEM (Kadın ve Gençlik Merkezi) tarafından veriliyor olması dikkate değerdir (Barın 2015, 42)¹¹.

Ancak Karakılıç et.al. (2019, 23-24) son çalışmasında, göçmenin travmasının göç sırasında ya da göçe neden olan gerekçelerle ilişkili olabileceği gibi; göç ettiği ülkede, yeni kültüre alışma sürecinde de oluşabileceğinden söz etmektedir. Ayrıca literatürde göçmenlerin yaşadıkları travma ile baş etme yöntemlerinin hep bireysel, patolojik bir durum olarak ele alınıyor olmasını da eleştirmektedir. Zira travmanın ve bununla baş etme yöntemlerinin patalojikleştirilmesinin, konunun de-politize edilmesi gibi bir sorunu da beraberinde getirebileceğine işaret etmektedir. Bu bağlamda Afrikalı kadınların travmalarıyla baş etme yöntemi olarak dine sığınmalarından örnekler verir (Babatunde-Sowole et al. 2006’dan aktaran: Karakılıç et al. 2019, 25).

Sözünü ettiğim çalışma, travmanın ve bununla baş etme yönteminin kolektif, bu bağlamda da zaman zaman dinsel olabileceğini işaret etmesi açısından oldukça önemlidir. Zira bilinir ki din sadece kolektif travmayla baş etmede değil, bunun ötesinde ahlaki ve toplumsal düzeni koruyucu kalkan olarak, ilk dönemlerinde göçmenlerin toplumsal denetim aracı olarak da kullanılabilir (Kastoryano 2000, 136). Bu denetim sürecinde kadın meselesi ise stratejik bir anlam kazanmaktadır. Muhtemeldir ki kendisini çoğunlukla dindar olarak tanımlayan bir kitle açısından din, sadece kendi topluluğunu denetleyen ve bir arada tutan bir araç

olmanın ötesinde Türkiye'deki dindarlığın, din ve kadın arasında kurulan ilişkinin içeriğini de değiştirecektir. Bu noktada şu soruların sorulması yerinde olacaktır: Türkiye, Suriyeli göçmenler içindeki bu dindarlık eğilimini nasıl yönetmektedir? Bunun Türkiye'nin geliştirdiği entegrasyon politikalarına etkisi ne boyuttadır? Kadın politikası tüm bu dinsel söylem içinde kendine nasıl bir yer bulmaktadır?

Türkiye'de sık sık *Ensar* metaforu üzerinden Türkiye'de bulunan göçmenlere, misafirlere ev sahipliği yapmak gereğinin altı çizilir (Kaya, 2016b: 7). "Müslüman kardeşliği" vurgusu Suriyeli göçmenlerin toplumsal kabulünde söylemsel bir strateji olarak öne çıkar. Ancak Türkiye'de göçmenlere yönelik hukuki düzenlemelerde, üretilen programlarda dinsel ortaklığa açıkça referans yoktur.

Örneğin Türkiye'de Suriyeli sığınmacıların tabi olduğu Geçici Koruma Yönetmeliği'nin sadece 6/1 maddesinde "din" kavramı geçmektedir ve şöyle denilmektedir:

"MADDE 6- (1) Bu Yönetmelik kapsamındaki hiç kimse, işkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya muameleye tabi tutulacağı veya ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi fikirleri dolayısıyla hayatının veya hürriyetinin tehdit altında bulunacağı bir yere gönderilemez."

Yönetmelikte, bu madde dışında dine ilişkin bir referans bulunmamaktadır. Resmi olarak yürütülen politikalarda da açıktan yürüyen entegrasyon politikalarında da dinin kullanıldığı bir ifadeye rastlanmamaktadır. Fakat Türkiye'de din konusunda en yetkili kurum Diyanet İşleri Başkanlığı'dır. Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), çoğunlukla toplumun gündemini oluşturan konulara hutbelerde yer vermektedir. Son dönemde Suriyeli sığınmacılar, sığınmacılara yardım etme, Suriyeli anne ve çocuğunun Sakarya'da öldürülmesi¹², kardeşliğin toplumsal önemi gibi konular da bu hutbelerin gündemleri arasına girmiştir. Örneğin Aylan bebeğin ölümü sonrası yayınlanan bir hutbede konuya şöyle değinilmiştir:

"Son zamanlarda sıkça yaşanan göçmen facialarına birkaç gün önce bir yenisi daha eklendi. Bu elim olayda, ülkelerindeki yokluk, yoksulluk, açlık ve sefaletten, insan onur ve haysiyetiyle bağdaşmayan uygulamalardan kaçan yüzlerce kişi umutlarıyla beraber suların derinliklerine gömüldü... Bu olay, bizlere birlikte yasama ahlakımızı, insana bakımımızı, sorumluluğumuzu bir kez daha sorgulamamız gerektiğini hatırlattı"¹³.

Ancak DİB bununla yetinmemiş, Türkiye'deki mülteci sayısının artmasına ve onlara yönelik olumsuz algıların oluşması karşısında doğrudan mültecilerle ilgili bir Hutbe yayınlamıştır. Hutbenin başlığı: "İnsanımız ve İnsanlığımızın İmtihani: Mülteciler"dir. Hutbede hicretten, misafirperverliğin öneminden; dinine ve ırkına bakmaksızın kendisine sığınanlara ev sahipliği yapmanın Müslümanlığın gereği olduğundan söz edilmektedir. Hutbede şu ifadeler yer almaktadır:

"Üzerinde yaşadığımız bu topraklar, öteden beri bir hicret yurdudur. Cömertlik ve fedakârlığıyla ün salmış olan bu necip millet, her daim güvenli bir liman olmuştur. Son yıllarda coğrafyamızda meydana gelen iç savaş, vahşet ve katliamlardan kaçan milyonlarca kardeşimiz zorunlu olarak topraklarımıza sığınmıştır. Milletimiz, yeryüzündeki bütün toplumları kışkıracak bir cömertlikle kendilerine yardım elini uzatmıştır. Onları en güzel şekilde ağırlamıştır.

Ancak son zamanlarda milletimizin bu alicenaplığına gölge düşürecek birtakım olumsuzluklara üzüntüyle şahit olunmaktadır. Özellikle kimi çevrelerce kardeşlik ve misafirperverliğimize yönelik bir algı operasyonu yürütülmektedir. Çoğu mesnetsiz iddia ve paylaşımlarla kin ve nefret duyguları körüklenmeye, milletimizin birlik ve beraberliği, huzur ve muhabbeti zedelenmeye çalışılmaktadır. Bu konuda her mümin kardeşimiz dikkatli ve ferasetli olmak durumundadır."¹⁴

"Bu açıklamayla Suriyeli mültecilere yönelik olumsuz algı ve tutumlar Müslümanların kardeşliği, Müslümanın ev sahipliği vurgularıyla aşılmaya çalışılmaktadır. Ayrıca, Türkiye'de Suriyeli sayısının artması nedeniyle hutbeler artık sadece Türkçe değil, Arapça ve diğer Türkiye'den olmayan Müslümanları düşünerek İngilizce de yayınlanmaya başlanmıştır. Bir dönem ise sadece Suriyelere hizmet verecek camilerin açılması planlansa da daha sonra entegrasyon politikaları açısından uygun bulunmayarak bundan geri adım atılmıştır"¹⁵.

Ayrıca Türkiye'de ikamet etmek üzere izin almış olan mültecilere İç İşleri Bakanı tarafından kaleme alınmış olan bir mektup gönderilmektedir. Bu mektubun da içeriğinde Mevlana'ya referansla "Yine gel, yine gel

her ne olursa olsun yine gel!... Çeşitli kültürlerden insanların binlerce yıl, barış içinde huzurla yaşadığı bu topraklarda büyük bir hoşgörüyü karşılayacaksınız¹⁶ sözlerine yer verilmektedir. Bu mektupta Türkiye'nin bugün bulunduğu coğrafyanın çeşitli kültürlerle ev sahipliği yaptığı vurgulanmış ve bir İslam düşünürü olan Mevlana'nın sözleriyle bu "hoşgörü" anlayışı teyit edilmiştir. İç İşleri Bakanlığı tarafından gönderilen belgedeki ifadelerle DİB'nin ifadeleri birbirine oldukça paraleldir. Esasında her iki kurumun yayınladığı belgelerdeki "hoşgörü" vurgusu Türkiye'nin 1951 Sözleşmesine koyduğu coğrafi çekincenin yarattığı mülteci haklarına ilişkin ihlali büyük oranda perdelemektedir.

Sonuç olarak, her ne kadar özellikle devlet kurumlarınca üretilen söylemsel düzlemde din, mültecilerin entegrasyonu açısından önemli olsa da Türkiye'de açıktan sürdürülen entegrasyon politikalarında dikkate değer bir yer teşkil etmemektedir. Devlet nezdinde din, daha çok bu mültecilerin kabulünü belirleyen politik tercihin kaynağı olarak önem kazanmaktadır. Kadın meselesi ise çoğunlukla çocuklu kadınlar bağlamında ele alınmakta, din ve kadın meselesinin kesiştiği alana ise neredeyse hiç rastlanmamaktadır. Ancak tüm bunlar mültecilerin topluma entegrasyonu sürecinde dinin bir anlamı olmadığı anlamına da gelmemektedir. Tersine din ve entegrasyon arasındaki ilişki çoğunlukla gündelik yaşamda açığa çıkmaktadır. Gündelik yaşam da büyük oranda kadımlarca örgütlenmektedir. Toplumla ilişkiye geçme süreci, özellikle mülteci kadınların kamusal yaşamlarının tesettürleri nedeniyle toplum tarafından kabul edilebilir görünmesi, yardımlaşma gibi konularda dinin önemi mültecilerin entegrasyonunda enformel yollarla daha öne çıkabilmektedir. Enformel ağlarda dinin taşıdığı anlam ise en iyi sivil örgütlerde takip edilebilir.

Sivil Örgütler ve Entegrasyon Sürecindeki Roller

Her ne kadar Türkiye'deki entegrasyon politikaları teoride birbirinin farklılıklarını tanımayı ve tolerans göstermeyi önceleyen "uyum" kavramı üzerinden tanımlanıyor olsa da pratikte uyum bağlamında en çok vurgulanan "dinsel ortaklık"tır. Örneğin İslami sivil örgütler tarafından mültecilere yönelik yürütülen faaliyetler çoğunlukla "Müslüman olmanın gereği" bağlamında gerçekleşmektedir. Yardımcı Uluslararası İnsani Yardım Derneği gibi bir İslami yardım kuruluşu "Suriyeli Müslüman Kardeşlerimize Yardım Edelim" sloganıyla yardım toplamakta, yani Suriyelilere yardımın gerekçesini öncelikle dini ortaklıklarla açıklamaktadır. Bu tür sloganlarla yardım toplayan küçük sivil örgütlere sıkça rastlanmaktadır. Bu bağlamda en çok kadın örgütleri öne çıkmaktadır.

Devlet tarafından mülteci politikasının "merhamet etmekle" ilişkilendirilmesi, özellikle kadınlar tarafından örgütlenen ya da kadınların yardım sürecinde aktif rol aldığı yardım örgütlerinin devreye girmesi arasında derin bir bağ vardır. Bu noktada "merhamet" kavramının sosyolojik olarak taşıdığı dişil imge ile mültecilere yönelik inşa edilen hayırseverlik, misafirperverlik söylemi arasındaki ilişkiselliğe dikkat çekmek gerekir. Zira İslami örgütler içinde kadın örgütleri çoğunlukla kermes, yardımlaşma hizmetleri, ev ziyaretleri gibi konularda faaliyet göstermektedir. Örneğin İslami bir kadın derneği olan Hazar Eğitim Kültür ve Dayanışma Derneği de Suriyelilere yardım kampanyaları düzenleyen etkin örgütlerden biridir. Bu yardımları ise Hazar, inanç temelinde açıklamayı yeğlemektedir. Hazar, kendi sitesindeki açıklamada Suriyelilere ilişkin dernek olarak ilgilerini şu cümleler ile açıklar:

"Müslümanların kardeş olduğunu bildiren ayet-i kerime bizlere, dünyanın neresinde olursa olsun zulüm altındaki Müslüman kardeşlerimize yardım etme sorumluluğu yüklüyor. İşte Suriye'de yaşanan bu insanlık dramı karşısında sorumluluk bilincimizin gereğini ifa etmek üzere Hazar Derneği olarak sekiz sivil toplum kuruluşuyla birlikte Üsküdar Kız Kulesi Restoranda bir organizasyon düzenledik... Suriye ile ilgili çeşitli sivil toplum kuruluşlarının yaptığı faaliyetlere de grubumuzu yönlendirerek de destek vermekte fiili dualarımızın yanında, bu zulmün bir an önce bitmesi için kavli dualarımızı da eksik etmemekteyiz"¹⁷

Hazar tarafından yayınlanan bu mesajda açıkça Suriyelilere yardım edilmesinin gerekçesi onların Müslüman olmaları ile ilişkilendirilir. Öte yandan, dernek sadece Suriyeli Müslümanlara değil, Ezidilere yönelik de bir yardım kampanyasına öncülük eder. Ancak bu yardım kampanyasını da Müslüman olarak kendisini diğer dini gruplardan üstün özelliklere sahip oldukları vurgusu üzerinden yapar. Hazar, Ezidilere yapılan yardımları, Müslüman olmadıkları gerekçesi ile eleştirenlere yönelik şöyle der:

“Diyorlardı ki, ‘onlar Ezidi, onlara neden yardım ediyorsunuz?’ Şimdi ben onlara diyorum ki; ‘Ezidi olan onlar, biz değiliz; o yüzden onlara yardım ediyorum’”¹⁸.

Bu dil açıkça Ezidiler ve Müslümanlar arasında hiyerarşik bir ilişki kurar ve Müslümanlara Ezidilerden üstün özellikler atfeder. Ardından yapılan yardımların bireyselliğin ötesinde kolektif Müslüman kimliğine ilişkin de anlamları olduğu öne sürülür. Ezidelere yapılacak yardımın Müslümanlığa ilişkin algıları, bir imajı da düzeltmeye dönük olduğu vurgulanır ve bu iddialı görüş şu cümlelerle dile getirilir:

“Bu insanlara kendine Müslüman diyen bir kısım insanlar zulmetmiş, biz İslam’ın rahmetini, merhametini, sevgisini onlara taşıyarak böyle Müslümanlar da var demeyelim mi?”¹⁹.

Hazar’ın mültecilere yönelik yardımlarında Müslüman kardeşliği, Müslümanlığın diğer dinlerden üstünlüğü vurgusu oldukça belirgindir. Hazar yardımlaşma dışında, mülteci kadınlara yönelik Türkçe kursları, onların hikayelerinin paylaşıldığı paneller gibi toplantılar da düzenler. Dernek “göç çalışmaları” diye çalışma alanları içinde ayrı bir bölüm de açmıştır.

Diğer taraftan, birçok İslami derneği Suriyeli mülteciler bağlamında bir araya getiren eylem ise İHH (İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı)’nın öncülüğünde gerçekleşen “Vicdan Konvoyu”dur. Bu eylemde esasında doğrudan konu mülteci kadınlar değildir; Suriye’deki rejim tarafından mağdur edilen tüm kadınlardır. Eylem, hapishanelerdeki kadınlardan mülteci kadınlara kadar Suriye rejiminin politikalarından olumsuz etkilenen tüm kadınların yaşadıklarını protesto etmek üzere düzenlenmiştir. Suriyeli kadınlara yönelik uygulanan hukuksuz tutuklama, cinsel taciz, şiddet ve onları mülteci olmaya zorlama gibi çeşitli konuların vurgulandığı basın açıklamasında; “Biz kadınlar Suriye’deki Müslüman kız kardeşlerimizin acı ve çaresizlik içindeki çığlıklarını duyuyoruz”²⁰ diyerek kadınlar arası ortak zemin “Müslüman kız kardeşliği” üzerinden tanımlanmıştır.

İHH Suriyeli mültecilerin, Türkiye’ye sığınma sürecinde de oldukça aktif çalışan sivil örgütlerden biridir. Türkiye’de Suriyeliler için kurulan ilk kamplarda Kızılay ve Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) ile birlikte İHH da yardım faaliyetlerine katılmıştır. Hatta İltica ve Göç Araştırmaları Merkezi (İGAM), yazdığı raporda kamp dışındaki mültecilerin acil ihtiyaçlarının daha çok inanca dayalı, İHH, Deniz Feneri, Kimse Yok mu Derneği, Vahdet Vakfı gibi kuruluşların çabalarıyla karşılanmaya çalışıldığını kaydetmiştir (Çorabatır ve Hassa 2013, 22). Esasında mültecilere yönelik yardımlar yürütülürken, dini ortaklığın ne kadar belirleyici olduğuna ilişkin henüz bir çalışma mevcut değildir. Ama bu derneklerin “hayır yapma” motivasyonu mültecilerle buluştuğuna ilişkin açıklamaları bulunmaktadır.

Öte yandan, Suriyeli mülteciler ilk Türkiye’ye giriş yaptıklarında İnsan Hakları ve Mazlumlar için Dayanışma Derneği (Mazlum-der) de sahada aktif olarak mültecilere yardım götüren sivil örgütlerden biriydi. Ancak daha sonra Mazlum-der’in mültecilerle ilgili çalışmaları ve açıklamaları daha çok onlara yönelik ayrımcılığı kınama ve önlemeye dönük oldu²¹. Mazlum-der’e benzer şekilde hak mücadelesi veren İslami kadın sivil örgütlerden biri olan Başkent Kadın Platformu da mültecilere yönelik ayrımcılığı eleştiren çeşitli basın açıklamalarına imza atmanın²² ötesinde; Suriyeli mültecilerle ilgili özellikle dini vurgusu olan bir aktivite içinde bulunmadı ya da konuyu bu yolla açıklamaya girişmedi. Öyle görünüyor ki bu örgütler konuyu sözünü ettiğim diğer sivil örgütlerin tersine din ortaklaşması meselesinden çok, insan hakları odaklı olmayı yeğlemektedir.

Tüm bunların ötesinde, mülteci kadınlara yönelik en kapsamlı ve sistematik destek, TDV’na bağlı KAGEM tarafından sürdürülmektedir. KAGEM devlet ve sivil yapının iç içe geçişini ifade eden özgün bir örnektir. Zira TDV her ne kadar yazılı belgelerde vakıf gibi tanımlanmış olsa da neticede TDV’nin Diyanet İşleri Bakanlığı’yla olan organik ilişkisi açıktır. Bu bağlamı dikkate alarak ele aldığımızda KAGEM’in faaliyetleri din-kadın-göçmen ilişkilerinin kesişiminde ayrıca dikkate değerdir. KAGEM, kendi sayfasında açıkladığı üzere savaş sebebiyle Türkiye’ye göç eden Suriyelileri; ama öncelikle kadınları, çocukları ve gençleri hedef almaktadır²³. Bu çerçevede dil eğitimi, mesleki kurslar, aile eğitimi programları, sosyal ve kültürel seminerler, resmi işlemlerde danışmanlık, psikolojik rehberlik gibi hizmetler vermektedir. Tüm bu hizmetlerin çerçevesini ise aileyi güçlendirme politikası belirlemektedir.

Özetle devlet politikalarına yakın duran sivil örgütler ya da devlet kurumlarının uzantısı biçiminde çalışan vakıflar devletin mültecilere yönelik kurduğu “din kardeşliği” söylemini, yürüttükleri faaliyetlerle pekiştirmektedir. Ancak tüm bu kardeşlik söyleminin toplumsal düzlemde ne kadar karşılık bulduğu tartışmalıdır.

Zira Güngördü’nün (2018, 192) de ifade ettiği üzere din kardeşliği söylemi Suriyelilerin ilk geldiği süreçte kısa dönemli bir çözüm olabilir; ama uzun dönemde sosyo-ekonomik entegrasyon daha belirleyici olacaktır.

Sonuç

Türkiye’de entegrasyon politikalarına ilişkin yapısal düzenlemeler yapılması yerine, misafirperverlik, din kardeşliği gibi söylemler üzerinden karşılıklı iki toplum arasında uyum inşa edilmeye çalışılmaktadır. Paradoksal bir biçimde “uyum” kavramının talep ettiği birbirinin farklılıklarına sosyal olarak tahammül etme politikası iki toplumun birbirine benzerlikleriyle ikame edilmektedir. Bu anlamda “din” Suriyeliler ve Türkiyeliler arasındaki benzerliğin kurulmasında söylemsel düzlemde siyaseten işlevsel bir anlam kazanmaktadır. Diğer taraftan mevzuata baktığımızda, göçmenlerin kabulüne ilişkin standartlar büyük oranda uluslararası kriterler takip edilerek düzenlenmektedir. Dini referanslara göçmenlerin kabulü ya da entegrasyonuna ilişkin yasal düzenlemelerde rastlanmamaktadır. Ancak gündelik yaşamın kurgulanmasına odaklandığımızda mevzuatın öngördüğünün tersine din, göçmenin içselleştirilmesinde oldukça stratejik bir yerde durmaktadır. Diğer bir ifadeyle, yasal düzenlemeler ve gündelik hayatın örgütlenmesi arasında ciddi boşluklar mevcuttur ve bu boşluk çoğunlukla “din kardeşliği” söylemi ile doldurulmaktadır.

Öte yandan, konuya Suriyeli mülteciler açısından baktığımızda ise literatür çoğunlukla Suriyelilerin entegrasyonunun hukuki ve ekonomik boyutuna odaklanıp; entegrasyon açısından kültürel unsurların yarattığı belirleyiciliği ikincilleştirmektedir. Oysa yeni bir topluma giren Suriyeliler için göç sürecinde din ikili bir işleve haizdir. Birincisi Suriyeliler için din göç sürecinde referans kaybına bir cevap olarak ortaya çıkmakta ve kendi aralarında toplumsal bağı koruma sürecinde anlam kazanmaktadır. Din, Suriyeliler arasında cemaatsel ilişkilerin korunarak dayanışmanın artmasına da vesile olmaktadır, böylece toplumsal travmayla baş etme yöntemi olarak da kullanılmaktadır. İkinci olarak ise, Suriyelilerin Türkiye’ye tutunabilmesinde, entegre olmasında din temel bir referans olarak işlev görmektedir. Zira göçmenin dahil olmaya çalıştığı toplumla aynı dini paylaşması, göçmen açısından dikkate değer bir kolaylık sağlamaktadır.

Ancak tüm yapılan çalışmalar ortaya koymaktadır ki, kadınlar hem gündelik yaşamın örgütleyicisi olarak hem de dinin göstereni olarak “ortak din”den olmanın yarattığı kolaylıklardan daha fazla faydalananlardır. Çünkü dayanışma ağlarından daha çok mülteci kadınlar faydalanır, kadınlar kültürün göstereni olarak dindar görünümleri nedeniyle uğrayacakları ayrımcılığı kendileri ile ortak dini paylaşımlar arasında elimine ettiklerini düşünürler. Son söz olarak olarak, göç süreci “din ve kadın” ilişkisini daha güçlü bir biçimde yeniden kurabiliriz.

¹Lübnan 1 milyon, Ürdün 660 bin ve Irak 250 bin Suriyeli mülteciyi barındırmaktadır. Kaynak: <https://www.umhd.org.tr/2018/03/hangi-ulkede-ne-kadar-multeci-var/>.

² Bu grup uzun dönemde, aileleriyle Türkiye'ye yerleşmeyi tercih etmemişlerdir

³ Türkiye'ye giren tüm Suriyelilere üzerinde bir numaranın yazılı olduğu kimlik kartı verilmektedir. Bu kimlik kartıyla, Suriyeliler Türkiye'de özellikle sağlık ve eğitim hizmetlerinden Türkiye'deki diğer vatandaşlarla eşit faydalanabilmektedir. Yapılan araştırmaların ortaya koyduğu üzere, Suriyeli göçmenler Türkiye'nin kendilerine yönelik sunduğu entegrasyon politikalarından en çok bu alanda memnuniyet belirtmektedir (Erdoğan 2017, 35: SGDD 2018, 30). Suriyeli sığınmacılara verilen Kızılay yardımı da bu kimlik kartı üzerinden sağlanmaktadır.

⁴Veriler İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nden edinilmiştir. Aralık 2018'de açıklanan rakamlardır. Kaynak: <http://www.goc.gov.tr>

⁵Aile reisinin kadın olduğu hanelerde erkek çocukların eğitimlerine devamsızlık oranı yüzde 42, kız çocukları ise yüzde 27'dir. Aile reisinin erkek olduğu hanelerde ise okula devamsızlık oranının hem kız hem de erkek çocuklarında yüzde 30 olduğu tespit edilmiştir (WFP 2018, 9)

⁶<https://www.aep.gov.tr/egitim-icerikleri/gecici-koruma-statusundeki-suriyelilere-yonelik-arapca-aep/>

⁷http://www.goc.gov.tr/icerik/muyu-bir-uyum-projesi_879_10181

⁸Bu raporlardan ilki Mazlum-der (İnsan Hakları ve Mazlumlar için Dayanışma Derneği) tarafından 2014 yılında "Kamp Dışında Yaşayan Kadın Sığınmacılar Raporu" başlığıyla yayımlanmıştır. Aynı yıl KAMER Vakfı tarafından Suriyeli sığınmacıların yoğun olarak yaşadığı 7 ilde "İhtiyaç Analizi" başlığıyla kadınlara yönelik bir proje tamamlanmıştır. Son ve güncel raporun sahibi ise KADEM (Kadın ve Demokrasi Derneği)'dir. KADEM'in raporu 2018 yılında "KADEM Sığınmacı Kadınlar Merkezi Profil Tarama Çalışması Raporu" başlığıyla yayımlanmıştır. Bunların dışında, bir STK olmayan hatta devlet adına Suriyeliler'in kaldığı kampları yöneten AFAD (Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı) tarafından da bir rapor yayımlanmıştır. 2014 yılında yayınlanan raporun adı: "Kamp Dışında Yaşayan Kadın Sığınmacılar Raporu"dur.

⁹http://kadem.org.tr/wp-content/uploads/2018/05/Profil_Tarama_Calisma_Raporu.pdf, 13.

¹⁰KADEM Sığınmacı Kadınlar Merkezi Profil Tarama Çalışması Raporu, 30 Nisan 2018, http://kadem.org.tr/wp-content/uploads/2018/05/Profil_Tarama_Calisma_Raporu.pdf, 13.

¹¹"dikkate değerdir" vurgusu bana aittir.

¹² Haberler.com, "Suriyeli Anne ve Bebeyi Öldüren Caniler Herşeyi İtiraf Etti: Balkondan Girip Önce Bebeyi Boğduk", *Haberler.com e-gazete*, 9 Temmuz 2017, <https://www.haberler.com/suriyeli-anne-ve-bebegi-olduren-caniler-her-seyi-9811925-haberi/>.

¹³"Manevi Coşkunun Zirvesi: Üç Aylar". *Cuma Hutbesi*. 24.04.2015, <https://www2.diyaret.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/HutbelerListesi/Manevi%20Coşkunun%20Zirvesi%20Üç%20Aylar.pdf>.

¹⁴"İnsanımız ve İnsanlığımızın İmtihani: Mülteciler", *Cuma Hutbesi*, 7.7.2017, <https://www2.diyaret.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/HutbelerListesi/İmanımız%20ve%20İnsanlığımızın%20İmtihani%20Mülteciler.pdf>

¹⁵Suriyeliler'in ayrı bir cami istemediklerine ilişkin paylaştıkları görüşlerle ilgili bkz: Erol Erkan, "Suriyeli Göçmenler ve Dini Hayat: Uyum, Karşılaşma, Benzeşme Gaziantep Örneği", *İlahiyat Akademi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 4, 2016: 29.

¹⁶"İçişleri Bakanımızdan Yabancılar İkamet İzni Mektubu", 21 Ekim 2015, http://www.goc.gov.tr/mobilicerik6/icisleri-bakanimizdan-yabancilara-ikamet-izni-mektubu_350_361_2580_icerik.

¹⁷<http://www.hazarderneği.org/suriye-yardim-yemek/>

¹⁸<http://www.hazarderneği.org/ezidi-yardim-yemegi-hazar-derneği-2/>

¹⁹<http://www.hazarderneği.org/ezidi-yardim-yemegi-hazar-derneği-2/>

²⁰DoğruHaber, "Süriye'deki Müslüman Kız Kardeşlerimizin Acı Çılgılıklarını Duyuyoruz", *DoğruHaber e -Gazete*, 8 Mart 2018, <https://dogruhaber.com.tr/haber/284859-suriyedeki-musulman-kiz-kardeslerimiz-aci-cigliklarini-duyuyoruz/>

²¹Konuyla ilgili Mazlum-der'in çalışması için bkz. "Gaziantep'te Suriyelilere Yönelik Saldırıları ve Toplumsal Nefretin Sebeplerinin Analizine Dair Rapor", <http://www.mazlumder.org/tr/main/yayinlar/yurt-ici-raporlar/3/gaziantep-te-suriyelilere-yonelik-saldirilar-v/1124>.

²²Konuyla ilgili Başkent Kadın Platformu tarafından yapılan açıklamalar için bkz. "Göçmenlere Karşı Yapılan Nefret Söyleminin ve Kadınlara Karşı İşlenen Suçların Cezasız Kalmasının bir Sonucu Olan Emanî Er-Rahman Cinayetini Eşle Kınıyor ve Emanî için Adalet İstiyoruz", 15 Temmuz 2017, <http://www.baskentkadin.org/tr/?p=981>. "Suriyeli Kadın Ticaretine Hayır", 17 Şubat 2014, <http://www.baskentkadin.org/tr/?p=699>.

<http://www.tdvkagem.org.tr/Sayfa/Detay/sosyal-destek-ve-egitim-merkezi>

²³ <http://www.tdvkagem.org.tr>

Kaynakça

Allen, Chris. *Islamophobia* (Ashgate Publishing Company, 2011).

Akdeniz, Ercüment. *Suriye Savaşının Gölgesinde Mülteci İşçiler* (Evrensel Yayınları, 2014).

Andrew Shryock. *Islamophobia/Islamophilia: Beyond the Politics of Enemy and Friend*. (Indiana University Press, 2010)

Barın, Hilal. "Türkiye'deki Suriyeli Kadınların Toplumsal Bağlamda Yaşadıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri", *Göç Araştırmaları Dergisi*, 1/2 (2015): 10-56.

Bélangier, Danièle ve Cenk Saraçoğlu. "The governance of Syrian Refugees in Turkey: The state-capital nexus and its discontents, *Mediterranean Politics*, (2018):1-20.

- Bot, Willemijn; Verkuyten, Maykel. "Evaluating the Political Organisation of Muslim Citizens in the Netherlands: The Role of Political Orientation, Education and Multiculturalism" *Journal of Social and Political Psychology*, 6/2 (2018): 364-382.
- Castles, Stephen. "Towards a sociology of forced migration and social transformation" *Sage Journals*, 37(1) (2003):13-34.
- Castles, Stefan ve Alastair Davidson. *Citizenship and Migration: Globalization and Politics of Belonging*. (London:Psychology Press: 2000).
- Chemin, J. Eduardo. "Methodological Challenges in the Study of Forced Migration: Trauma, Resilience, Religion and the Problem of Trust in the Context of the Syrian", *Middle East Journal of Refugee Studies*, 2(2) (2017): 257-279.
- Çorabatır, Metin ve Fikret Hassa. Sivil Toplum Örgütlerinin Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler için Yaptıkları Çalışmalarla İlgili Rapor, *İGAM-İltica ve Göç Araştırmaları Merkezi*, <https://www.igamder.org/wp-content/uploads/2012/06/Suriye-STK-Raporu.pdf>. (2013).
- Danış, Didem, "Türk Göç Politikasında Yeni Bir Devir: Bir Dış Politika Enstürmanı Olarak Türkiye'de Suriyeli Mülteciler" *Saha: Helsinki Yurttaşlar Derneği Üç Aylık Yayın*, No.2 (2014): 6-11.
- Dedeoğlu, Saniye. "Tarımsal Üretimde Göçmen İşçiler: Yoksulluk Nöbetinden Yoksulların Rekabetine", *Çalışma ve Toplum*, 1(56) (2018): 37-67.
- Doğru Haber. "Suriye'deki Müslüman Kız Kardeşlerimizin Acı Çılgılıklarını Duyuyoruz," 8 Mart 2018, <https://dogruhaber.com.tr/haber/284859-suriyedeki-musulman-kiz-kardeslerimizin-aci-cigliklarini-duyuyoruz/>.
- Eijberts, Melanie. and Roggeband, Conny, "Stuck with the Stigma? How Muslim Migrant Women in the Deal-Individually and Collectively- within Negative Streotypes" *Sage Journals*, Vol. 16(1) (2016): 130–153.
- Erdoğan, Murat. Suriye Barometresi: Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi, (2017), https://www.google.com.tr/?client=safari&channel=iphone_bm.
- [Esposito](#), John. *Islamophobia: The Challenge of Pluralism in the 21st Century*, (Oxford University Press, 2011).
- Faist, Thomas; "The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces ", (Oxford: Clarendon Press, 2000).
- Ferris, E. And Kirişçi, K. The Consequences of Chaos: Syria's Humanitarian Crisis and the Failure to Protect. (Washington, DC: Brookings Institution: 2016).
- Fitzgerald, David. "Negotiating extra-territorial citizenship: Mexican migration and the transnational politics of community", *Monograph 2*, (California, San Diego: Center for Comparative Immigration Studies, Monograph Series, 2000)
- Göksel, Gülay Uğur. *Göçmen Entegrasyonu ve Tanınma Teorisi*, çev. Müge Kızıltuğ (İstanbul: Pinhan Yayınları, 2019).
- Güngördü, Feriha Nazda. "Processes and Factors of Social Exclusion in Arrival Cities: Attitudes towards Syrians under Temporary Protection in Tarlabaşı, Istanbul", *GRID: Mimarlık Planlama ve Tasarım Dergisi*, Vol. 1 No. 2 (2018): 177-198.
- İrfan Kaygısız. *Suriyeli Mültecilerin Türkiye İşgücü Piyasasına Etkileri*, (Friedrich Ebert Stiftung Yayınları, 2017).
- Jastram, Kate, *Mültecilerin Korunması: Uluslararası Mülteci Hukuku Rehberi*, (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Yayını, 2001), <https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=55fa659a4>.
- Karakılıç, İlhan Zeynep; Lülüfer Körükmez ve Cavidan Soykan. "Resilience, Work and Gender in the (Turkish)

- Migratory Context, *GAR (the Association for Migration Research)* (Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, 2019).
- Kastoryano, Riva. *Kimlik Pazarlığı* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000).
- Kaya, Ayhan. "Islamophobia". *The Oxford Handbook of European Islam*. Ed: Jocelyne Cesari. (Oxford: Oxford University Press, 2014).
- Kaya, Ayhan. *İslam, Göç ve Entegrasyon: Güvenlikleştirme Çağı* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016a).
- Kaya, Ayhan. "Syrian Refugees and Cultural Intimacy in Istanbul: 'I Feel Safe Here!', Robert Schuman Centre for Advanced Studies Research Paper, No. RSCAS 2016/59, <https://ssrn.com/abstract=2870516> (November, 2016b).
- Kirişçi, Kemal. "Mirage or Reality: Post-National Turkey and Its Implication for Immigration", *CARIM Research Method*, Vol.14, (2009). <http://hdl.handle.net/1814/11415> .
- Lordoğlu, Kuvvet ve Mustafa Aslan. "Beş Sınır Kenti ve İşgücü Piyasalarında Değişim: 2011-2014" *Çalışma ve Toplum Dergisi*, s.2, (2016):789-808.
- Lokot, Michelle. "Syrian Refugees: Thinking Beyond Gender Stereotypes", *Forced Migration Review: Syrians in Displacement*, Issue 57, (2018:33-35). <https://eprints.soas.ac.uk/26549/1/FMR%20-%20Lokot.pdf>. <https://www.fmreview.org/sites/fmr/files/FMRdownloads/en/syria2018/syria2018.pdf>.
- Mazlum-Der Kadın Çalışmaları Grubu, *Kamp Dışında Yaşayan Suriyeli Kadın Sığınmacılar Raporu*, (2014). <http://istanbul.mazlumder.org/tr/main/yayinlar/yurt-ici-raporlar/3/mazlumder-kamp-disinda-yasayan-suriyeli-kadin/1116>.
- Özcan, Ece. "Göçmenlerin Entegrasyonunda Değişen Modeller: 'Çokkültürlü Cennet'ten 'Çokkültürlü Drama'ya-Hollanda ve Göçmenleri" *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar ve Tartışmalar*, Der.S.Gülfer İhlamur Öner, N.Aslı Şirin Öner (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016).
- Saraçoğlu, Cenk. "Syrian Conflict and the Crisis of Islamist Nationalism in Turkey," *Turkish Policy Quarterly*, 21 Mart 2018, <http://turkishpolicy.com/article/892/the-syrian-conflict-and-the-crisis-of-islamist-nationalism-in-turkey>.
- [Sayyid, Salman](#) ve [Vakil, Abdoolkarim](#). *Thinking Through Islamophobia: Global Perspectives*. (New York: [Columbia University Press](#), 2010).
- Şahin, Çiğdem. "Türkiye'de Göçmen İşçiler Sorunu" (Toprak İşveren Sendikası, 2015). <http://www.toprakisveren.org.tr/2015-104-cigdemshahin.pdf>
- Şenses, Nazlı. "Düzensiz Göç Üzerine Bir İnceleme: Küresel Dinamikler, Ulus Devletler, Göçmenler" *İdeal Kent*, No:3 (2015):229-39.
- Şenses, Nazlı. "Rethinking Migration in the Context of Precarity: The Case of Turkey" *Critical Sociology*, Vol:42(7-8) (2016):975-987.
- Şahankaya Adar, Aslı. "Türkiye'de Yeni Prekarya Suriyeli İşgücü mü?" *Çalışma ve Toplum*, 1(56) (2018): 13-36.
- Oelgemoller, Christina. "'Transit' and 'Suspension': Migration Management or the Metamorphosis of Asylum-Seekers into 'Illegal' Immigrants", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol: 37(3) (2011):407-424.
- Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği-BMMYK (2015), "Culture, Context and the Mental Health and Psychosocial Wellbeing of Syrians". <http://www.unhcr.org/55f6b90f9.pdf>.
GİGM -Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, Stratejik Plan. (2016) http://www.goc.gov.tr/files/files/stratejik_plan_sitede_yay%C4%B1nlanan.pdf .
- Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü-KSGM, Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı: 2016-2020, <https://kadininstatusu.aile.gov.tr/uploads/pages/kadina-yonelik-siddetle-mucadele-ulusal-eylem-planı/kadina-yonelik-siddetle-mucadele-ulusal-eylem-planı-2016-2020-icin->

[tiklayiniz.pdf](#).

Sığınmacı ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği -SGDD, “Türkiye’de Geçici Koruma Altındaki Suriyeli Kadın ve Kız Çocukların İhtiyaç Analizi, (2018). http://sgdd.org.tr/wp-content/uploads/2018/08/The_Needs_Assessment_TR_WEB.pdf.

Soykan, Cavidan. “The New Draft Law on Foreigners and International Protection in Turkey”, *Oxford Monitor of Forced Migration*, 2/2, (2012): 38-47.

World Health Organization- WHO. “Migrant Populations, Including Children at Higher Risk of Mental Health Disorders, (2017). <http://www.euro.who.int/en/health-topics/noncommunicable-diseases/mental-health/news/news/2017/04/migrant-populations,-including-children,-at-higher-risk-of-mental-health-disorders>.

World Food Program-WFP. “Türkiye’de Mülteciler: İkinci Kapsamlı Zarar Görebilirlik Haritalama Çalışması”, (2018), <https://docs.wfp.org/api/documents/WFP-0000100011/download/>.